

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 911.3

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Підгрушний Г.П.,

доктор географічних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач відділу суспільно-
географічних досліджень
(Інститут географії Націо-
нальної академії наук України)

Мезенцев К.В.,

доктор географічних
наук, професор,
професор кафедри економіч-
ної та соціальної географії
(Київський національний універ-
ситет імені Тараса Шевченка)

Мезенцева Н.І.,

кандидат географічних
наук, доцент,
доцент кафедри економічної
та соціальної географії
(Київський національний
університет
імені Тараса Шевченка)

*У статті розкрито просторові аспекти економічних трансформацій у галузях промисловості, сфері послуг та аграрній сфері України в пострадянський період. На основі обчислення коефіцієнта Джині проаналізовано динаміку економічної нерівності регіонів України. **Ключові слова:** регіон, економічні трансформації, регіональна нерівність, Україна.*

*В статье раскрыты пространственные аспекты экономических трансформаций в отраслях промышленности, сфере услуг и аграрной сфере Украины в постсоветский период. На основе расчета коэффициента Джини проанализирована динамика экономического неравенства регионов Украины. **Ключевые слова:** регион, экономические трансформации, региональное неравенство, Украина.*

Pidgrushnyi G., Mezentsev K., Mezentseva N. SPATIAL AND TEMPORAL ASPECTS OF ECONOMIC TRANSFORMATION IN UKRAINE'S REGIONS. The article deals with spatial aspects of economic transformation in the sectors of industry, services and the agricultural sector of Ukraine in the post-soviet period. On the basis of the calculation of the Gini coefficient studied the dynamics of economic inequality of regions of Ukraine. **Key words:** region, economic transformation, regional disparities, Ukraine.

Постановка проблеми. Регіональний соціально-економічний розвиток держави характеризується нерівномірністю, зумовлюється відмінностями у впливі факторів розвитку регіонів (від забезпеченості природними ресурсами до ефективності управлінських стратегій). Тому невід'ємними складовими процесу регіонального розвитку є формування як ядер

концентрації людської діяльності, так і периферійних територій. Причиною економічної нерівності регіонів є процес концентрації економічної діяльності в тих місцях, які мають конкурентні переваги.

Економічні трансформації в Україні в просторовому контексті пов'язані насамперед зі зміною концентрації й спеціалізації промислового та сільськогосподар-

ського виробництва, об'єктів сфери послуг. Економічні трансформації 90-х рр. ХХ ст. негативно позначилися на всіх сферах життя в Україні. У регіональному аспекті це проявилось в посиленні поляризації простору та формуванні депресивних територій. Останні слід розглядати як результат процесу периферизації.

Метою статті є просторовий аналіз економічних трансформацій в Україні та оцінка динаміки економічної нерівності регіонів.

Матеріали й методи дослідження. Під час написання роботи використано дані офіційної статистики (статистичних довідників Державної служби статистики України) та власні розрахунки авторів. Для порівняння інтенсивності протікання процесів економічних трансформацій базовими обрано 1991 р. (або 1990 р.), 2001 р. (2000 р.) та 2011 р. (2010 р.). Головний акцент зроблено на аналізі трендів основних індикаторів, виявленні міжрегіональних диспропорцій і розривів. Для аналізу динаміки регіональної економічної нерівності використано коефіцієнт Джині.

Результати дослідження. Розвиток економіки України та її регіонів у пострадянський період характеризується інтенсивною динамікою та складними трансформаційними процесами. Так, 1990-ті рр. ознаменувалися безпрецедентним скороченням виробництва валового внутрішнього продукту (далі – ВВП). Найнижчим обсяг виробництва ВВП був у 1999 р., він становив лише 40,8% рівня 1990 р. Проблеми економічного розвитку України в цей час були спричинені складними й неоднозначними процесами становлення державності, переходу від планово-регламентованої до ринкової економіки, що супроводжувалися зміною форм власності, розривом традиційних економічних

зв'язків, виходом на міжнародні ринки тощо.

Ринкові реформи й лібералізація зовнішньоекономічної діяльності дали результат, що характеризувався помітним зростанням економіки та суттєвими змінами в її структурі, лише в 2000-х рр. Це зростання тимчасово сповільнилося лише в 2009 р. у зв'язку зі світовою економічною кризою. У середньому в країні збільшення виробництва валової доданої вартості в 2011 р. становило 171,5% рівня 2000 р. До групи областей із найвищими темпами зростання економіки потрапили, з одного боку, слабозвинені регіони, що отримали певні інвестиції, а з іншого – регіони, у яких розміщені найбільші міста (Київ і Харків), які набули метрополітарних ознак і перейшли на стадію постіндустріального розвитку. Найнижчий рівень зростання економіки мають старопромислові регіони Донбасу й Придніпров'я, що характеризуються слабодиверсифікованою структурою економіки з переважанням важкої індустрії та низьким рівнем технологічності виробництва.

Визначальною рисою трансформації структури економіки України та її регіонів за останнє десятиліття є скорочення частки первинного й вторинного (реальних секторів) за стрімкого зростання третинного сектора економіки. Так, у цілому в країні за 2001–2011 рр. частка третинного сектора в структурі доданої вартості зростала з 36,4 до 50,2%. Найвища частка третинного сектора спостерігається в західних прикордонних областях та в регіонах, у яких розміщені великі постіндустріальні міста, що реалізують метрополітарні функції (м. Київ – 77,3% загального обсягу валової доданої вартості, Харківська область – 56,6%, Львівська область – 54,7%, Чернівецька область – 54,4%, Волинська область – 52,4%, Закарпатська область – 52,2%), а найнижча – у Полтавській

(29,3%), Луганській (34,3%), Дніпропетровській (36,0%), Донецькій (39,2%) та інших старопромислових, індустріально розвинутих регіонах, що мають інертну, «обтяжену» структуру виробництва.

Тенденція до зростання третинного сектора економіки відповідає світовим трендам, однак в Україні цей процес має свою специфіку і не завжди може кваліфікуватися як прогресивний. Пояснюється це тим, що в більшості регіонів країни частка третинного сектора збільшується переважно внаслідок зростання частки тих видів діяльності, які пов'язані зі сферою обміну (торгівлею, операціями з нерухомістю тощо). Водночас ті види діяльності, які забезпечують ефективне функціонування виробництва й продукування інновацій (ринкова інфраструктура, науково-дослідна та проектно-конструкторська діяльність, надання підприємницьких послуг (консалтинг, інжиніринг, маркетинг тощо)) у більшості регіонів залишаються слабозвиненими.

Ще однією визначальною рисою трансформації структури економіки України, яка помітно проявилася останнім часом, є зростання частки видобувної промисловості за загального зниження частки первинного сектора економіки. Цей процес є ознакою посилення екстенсивної спрямованості розвитку економіки країни та її багатьох регіонів.

У 2011 р. частка промисловості у виробництві валової доданої вартості країни становила 28% (у 2000 р. – 31,4%), у структурі зайнятості – 24,5% (у 2000 р. – 27,9%). При цьому близько 51% промислової продукції країни виробляється в чотирьох старопромислових регіонах, що характеризуються високою часткою (понад 80%) галузей важкої індустрії: Донецькій (19,9%), Дніпропетровській (15,6%), Луганській (7,9%) і Запорізькій (7,3%) областях. Ще понад 12% припадає на м. Київ. Цей

показник є значним у Харківській (4,7%), Полтавській (4,6%), Одеській (3,4%) і Київській (3,1%) областях. В усіх інших регіонах цей показник не перевищує 2,5%. При цьому співвідношення між регіонами щодо виробництва промислової продукції впродовж останнього десятиліття залишається малорухомих. Лише останнім часом намітилася незначна тенденція до зростання частки Закарпатської, Тернопільської, Хмельницької та інших областей у виробництві промислової продукції країни.

Основними видами промислової діяльності України є виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (18,1% загального обсягу промисловості), виробництво й розподіл електроенергії (18%), металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів (16,6%), добувна промисловість (11%), машинобудування (11,6%), хімічна та нафтохімічна промисловість (6,7%).

У спадок від колишнього Радянського Союзу Україна отримала значною мірою мілітаризовану промисловість (35% потужностей військово-промислового комплексу колишнього СРСР) з деформованою галузевою структурою, у якій спостерігалось надмірне (понад 70%) переважання галузей важкої індустрії. З 1970-х рр. у промисловості наростали кризові процеси, спричинені вадами планової економіки, слабким розвитком сукупності виробництв, що забезпечують особисте споживання, орієнтованістю інновацій переважно на виробництво продукції військового призначення тощо. У процесі трансформації соціально-економічних умов господарювання (перехід до ринкових відносин, інтеграція у світову господарську систему тощо) за зволікання з реалізацією дієвих реформ в економічній сфері криза ще більше посилилась і набула гострого характеру. У 1990 р. зростання

промислового виробництва взагалі припинилося, а в наступні роки відбувся його різкий спад. Лише в 1995 р. темпи падіння почали уповільнюватися, а в 1999 р. намітилося певне зростання виробництва (4%).

Інституційні зміни в організації промисловості, пов'язані з перерозподілом власності на основні засоби (приватизація основних промислових підприємств), створенням потужних фінансово-промислових груп (компаній) та поліпшенням інвестиційного клімату в 2000-х рр., забезпечили значне зростання виробництва. Найбільшого рівня приріст промислової продукції досяг у 2007 р. і становив 187% рівня 2000 р. Світова економічна криза спричинила його падіння в 2009 р. Однак уже в 2011 р. виробництво реалізованої продукції промисловості становило 166,1% рівня 2000 р.

Найвищими показниками зростання промислового виробництва були в низці слабозвинених в індустріальному плані центральних і західних областей: Закарпатській (311,4%), Черкаській (287,2%), Волинській (283,2%), Кіровоградській (274,4%), Житомирській (255,4%), Тернопільській (253,3%) та інших, що пов'язано з досить ефективною реалізацією в цих регіонах багатьох інвестиційних проектів, насамперед відродження на новій технологічній основі виробництва харчової продукції, напоїв і тютюнових виробів, окремих машинобудівних виробництв (створення підприємств зі збирання автомобілів та автобусів, побутової техніки тощо), виробництва з виготовлення будівельних матеріалів тощо. Промислове виробництво певною мірою стимулювалося завдяки наданню окремим регіонам і містам у Закарпатській, Волинській, Житомирській та інших областях статусу територій пріоритетного розвитку та спеціальних економічних зон.

Найнижчі показники зростання промислового виробництва спостерігалися в південних областях (Херсонській (100,4%) та Одеській (144,2%), у яких пріоритетний розвиток мав зовнішній транспорт і сільське господарство), у старопромислових регіонах (Донецькій (147,3%) та Дніпропетровській (150,6%) областях, що характеризуються найвищою часткою в промисловості країни) та в депресивній Чернігівській області (142,8%).

Досить диференційованою за аналізований період була також динаміка виробництва за окремими видами промислової діяльності. Найвищими темпами розвитку в Україні характеризувалися такі види промислової діяльності: машинобудування (288,7%), виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (219,3%), хімічна й нафтохімічна промисловість (190,7%). Дуже висока динаміка зростання галузей оброблення деревини й виготовлення виробів із неї (331,7%) та целюлозо-паперового виробництва й видавничої справи (233,2%) може в перспективі вивести їх на рівень загальнодержавної спеціалізації.

Незважаючи на певну стабілізацію структури промислового виробництва України в останнє десятиліття, у ній відбулися помітні трансформації, тренд яких було сформовано в 1990-і рр. У 1991–2000 рр. в структурі промислового виробництва країни й регіонів відбулися такі зміни:

– різко зросла «обтяженість» галузевої структури промисловості внаслідок збільшення частки матеріало-, енерго- та екоємних галузей важкої індустрії (електроенергетики, видобувної та хімічної промисловості, чорної металургії, інших галузей);

– значно скоротилися загальні обсяги та частка високотехнологічних виробництв (насамперед машинобудування), а також окремих виробництв промислових

товарів широкого вжитку (насамперед легкої промисловості).

Ці тенденції фактично призвели до втрати Україною статусу високоіндустріальної держави.

В умовах ринкових трансформацій економіки й лібералізації зовнішньої торгівлі вищезазначені тенденції в динаміці структури промисловості зумовлювалися декількома факторами: відносним попитом на світовому ринку на продукцію галузей важкої індустрії (електроенергію, чорні метали, продукцію хімічної промисловості тощо); відсутністю попиту на продукцію високотехнологічних галузей країни, які фактично не змогли змінити мілітарну орієнтацію та перейти на випуск масової високоякісної наукоємної продукції цивільного призначення; низькою конкурентоспроможністю продукції широкого вжитку тощо. Регіональні процеси розвитку промисловості в країні значною мірою підпорядковуються всім наведеним тенденціям.

Останнім часом динаміка промислового виробництва країни характеризується стрімким зростанням частки видобутку неенергетичних корисних копалин. Причина цього, очевидно, криється в утвердженні в країні кланово-олігархічної системи, орієнтованої на швидке отримання надприбутків. Розроблення надр і видобуток мінеральної сировини за сприятливої кон'юнктури міжнародних ринків більше, ніж будь-який інший вид економічної діяльності, забезпечує це. Масштабні інвестиційні проекти, які нині є в країні та в найближчій перспективі плануються до реалізації, свідчать про те, що ця тенденція посилиться. Насамперед маються на увазі проекти з формування потужного гірничорудного комплексу в зоні Кременчуцької магнітної аномалії (Полтавська область), будівництво комбінату з видобутку й збагачення титано-апатитових руд

Житомирщини, нарощування обсягів видобутку уранової руди в Кіровоградській області тощо. Більшість цих проектів є екологічно небезпечними та не сприяють збалансованому й динамічному розвитку регіонів.

Сам по собі розвиток добувної промисловості створює певний інерційний ефект в економіці, унеможлиблює прогресивні зрушення в її структурі. Пояснюється це тим, що ця галузь характеризується загалом незначними пропульсивними властивостями (здатністю створювати мультиплікативний ефект, генерувати й поширювати імпульси розвитку на навколишню територію, диверсифікувати та ускладнювати економічні структури). У поєднанні з низькою технологічністю гірничорудного виробництва все це має дестимулювальний для високотехнологічних виробництв ефект, що й гальмує становлення інноваційної моделі економіки, її перехід до постіндустріальної стадії. При цьому слід зазначити, що такі процеси тією чи іншою мірою притаманні більшості регіонів України.

Початок сучасним аграрним реформам в Україні було покладено в 1990 р. з ухвалою законів про земельну реформу (Верховна Рада України ухвалила Постанову «Про земельну реформу», а ще через два роки – Постанову «Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі»). Це зумовлювалося тим, що на початку 1990-х рр. аграрна сфера України характеризувалася низькою продуктивністю праці (на той час один зайнятий у сільському господарстві США забезпечував продуктами харчування до 130 осіб, а в Україні – лише 12–13 осіб). У 1991 р. в Україні в колгоспах і радгоспах зосереджувалося 93,5% ріллі, а вироблялося лише 75% валової сільськогосподарської продукції.

Аграрна реформа в Україні проводилася за п'ятьма напрямками: господарська реформа (перетворення колгоспів і радгоспів на приватно-ринкові структури), земельна реформа, формування аграрного ринку, фінансова стабілізація, соціальний розвиток сільської місцевості.

Виділяють три основні етапи проведення аграрної реформи в Україні. Перший етап передбачав роздержавлення й приватизацію земель, проведення розпаювання, реструктуризацію підприємств у нові організаційно-правові структури. З 1995 р. внаслідок розпаювання майна й землі колективних сільськогосподарських підприємств власниками паїв середнім розміром 4,2 га стали 6,6 млн селян. До 2000 р. на базі колективних сільськогосподарських підприємств було створено 14,2 тис. приватних агроформувань (у тому числі 8,8% становили фермерські господарства, 20,4% – приватно-орендні підприємства, 23,3% – виробничі кооперативи, 47,5% – господарські товариства). При цьому 7,4 тис. новостворених підприємств зберегли земельні масиви колишніх колективних сільськогосподарських підприємств. Однак проведення аграрної реформи до 2001 р. не дало позитивних змін. За цей період капітальні вкладення в сільське господарство скоротилися в 20 разів, внесення мінеральних добрив – у 7 разів, витрати на охорону земельних угідь – у 25 разів. Це призвело до того, що за 10-річний період сільське господарство України було відкинуто до рівня 1950-х рр. Наслідками таких процесів стало зuboжіння сільського населення, скорочення сільськогосподарського виробництва, часткова втрата внутрішнього й зовнішнього ринків збуту сільськогосподарської продукції, значне погіршення якості сільськогосподарських угідь. Перелом в аграрній сфері настав наприкінці ХХ – на поча-

тку ХХІ ст. у зв'язку зі створенням аграрного ринку.

Основним завданням другого етапу аграрної реформи було створення аграрного ринку. Передбачалося не лише створення аграрних бірж, надання аграрним підприємствам економічної свободи щодо каналів збуту виробленої продукції та визначення ціни на неї, а й створення в кожному поселенні пунктів заготівлі сільськогосподарської продукції, кредитних спілок, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; створення в кожному районі торгових домів, оптово-роздрібних торговельних закладів; створення в містах із населення понад 100 тис. жителів оптово-продовольчих ринків, постійно діючих ярмарків-виставок, аукціонів живої худоби тощо.

Основним завданням третього етапу є фінансове оздоровлення аграрних підприємств через списання боргів сільськогосподарських угідь та сільськогосподарських товаровиробників, надання дотацій для виробництва м'яса й молока, звільнення окремих підприємств від сплати ПДВ, введення фіксованого сільськогосподарського податку.

У цілому в 2000-х рр. спостерігалось збільшення обсягів сільськогосподарського виробництва, зростання його експортного потенціалу. Частка валової продукції сільського господарства у ВВП України зросла з 6,6% у 2007 р. до 8,4% у 2011 р. Найбільшими обсягами виробництва валової продукції сільського господарства в Україні вирізняються Київська, Дніпропетровська, Вінницька, Донецька, Харківська, Черкаська та Полтавська області, сумарна частка яких становить понад 40%.

У процесі реформування в Україні було здійснено перерозподіл землі між сільськогосподарськими підприємствами різних форм власності. Якщо в 1990 р. особистими підсобними господарствами насе-

лення використовувалося лише 6,5% сільськогосподарських угідь, то в 2011 р. – 23,7%, а фермерськими господарствами – 20,1%.

Особливістю сільського господарства України є те, що особисті селянські господарства виробляють більше половини валової сільськогосподарської продукції, однак їхня частка щороку знижується (з 66,0% у 2000 р. до 52,7% у 2011 р.). Найвища частка особистих підсобних господарств у виробництві валової продукції сільського господарства характерна для областей Західної України (Закарпатської (95,6%), Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької), а найнижча – для Київської (39,7%), Черкаської областей та Автономної Республіки Крим. Розрив між мінімальною й максимальною частками становить 2,4 раза.

У 2001–2011 рр. територіальні зміни у виробництві сільськогосподарської продукції були пов'язані з такими процесами:

- розширенням посівних площ соняшника поза зонами традиційної спеціалізації;
- підвищенням концентрації вирощування зернових культур у степовій частині;
- зменшенням концентрації вирощування кормових культур.

У поєднанні із застосуванням сучасних технологій виробництва й технічних засобів такі зміни зумовлюють зменшення працездатності сільськогосподарського виробництва та зростання безробіття населення в сільській місцевості.

У структурі посівних площ України з 2001 р. до 2011 р. на 7% зросла частка угідь, зайнятих під зерновими культурами, та на 11% – частка угідь, зайнятих під технічними культурами (за рахунок вирощування соняшника, ріпаку тощо), а також значно скоротилася (на 27%) частка угідь, зайнятих під кормовими культурами. У

структурі валової продукції сільського господарства частка продукції рослинництва зросла, а частка тваринництва скоротилася (на 8%).

У контексті аграрних реформ важливим для України був вступ до Світової організації торгівлі в 2008 р. Позитивними наслідками цього із часом може стати відкриття окремих ринків сільськогосподарської продукції та продовольства для українських товарів, можливість застосувати прозору систему вирішення суперечок, поліпшення міжнародного іміджу країни. Негативні складові пов'язані зі зниженням або скасуванням митних бар'єрів, що може призвести до здешевлення імпортного продовольства.

В агробізнесі України активно функціонують агрохолдинги, які є вертикально інтегрованими структурами, що створюються шляхом оренди землі потужними промисловими групами, фінансовими й сервісними структурами. В Україні діють агрохолдинги змішаного типу, які займаються водночас фінансово-кредитною, виробничою, торговельною та транспортною діяльністю. Основними напрямками їхньої діяльності є вирощування зернових, олійних, технічних культур, експорт зернової продукції, тваринництво, перероблення сільськогосподарської сировини, виробництво й реалізація продовольства. Основною галуззю спеціалізації агрохолдингів в Україні є рослинництво (80% вартості в структурі реалізованої продукції), що зумовлюється високим рівнем його рентабельності. Загалом в Україні нараховується понад 50 потужних агрохолдингів, які використовують 15% ріллі. Найпотужнішими агрохолдингами є «UkrLandFarming», «NCH», «Кернел», «Мрія» «Миронівський хлібопродукт». Як правило, вони є міжрегіональними. Наприклад, агрохолдинг «Мрія» орендує сільськогосподарські угіддя на території

чотирьох областей (Тернопільської, Івано-Франківської, Хмельницької та Чернівецької); підприємства агрохолдингу «UkrLandFarming» розміщені на території 21 області. Функціонування агрохолдингів в Україні зумовлює надконцентрацію земельних ресурсів і, як наслідок, монополізацію на ринку оренди землі та ринку сільськогосподарської продукції.

Перманентні реформи в окремих галузях сфери послуг (освіти, охорони здоров'я) є незавершеними та поки що не дають підстав для їхнього оцінювання щодо позитивних чи негативних зрушень.

У сфері послуг працює близько 60% зайнятого населення. За останнє десятиліття цей показник зріс більше ніж на 10%. При цьому максимальне значення характерне для м. Києва, а мінімальне – для регіонів Центральної України. У структурі зайнятості сфери послуг понад 40% припадає на торгівлю, готельне й ресторанне господарство, по 10% і більше – на освіту, охорону здоров'я, транспорт і зв'язок, державне управління. За останнє десятиліття значно зросла частка зайнятих у торгівлі, готельному й ресторанному господарстві, фінансовій діяльності. Саме розміщення закладів цієї сфери є визначальним у сучасному розвитку великих міст України. Водночас частка зайнятих в освіті й охороні здоров'я скорочується.

За останні два десятиліття відбулися суттєві трансформації в розвитку сфери послуг. Урізноманітнилися організаційні форми підприємств галузі. Відбуваються зміни в радіусах обслуговування: якщо в сільській місцевості за окремими видами послуг вони збільшилися (насамперед освітніх і медичних закладів), то в містах скоротилися (заклади торгівлі, фінансових послуг, низки медичних послуг (стоматологічних кабінетів, амбулаторій сімейної медицини тощо)). Асортимент послуг у містах суттєво розширився, а в сільській

місцевості значно поступається міському. Роздрібний товарообіг у розрахунку на одну особу в міських поселеннях майже в 5 разів перевищує показник у сільській місцевості. Найвищим він є в м. Києві.

Новим у розвитку сфери послуг є формування мережі регіональних торговельно-розважальних центрів (далі – ТРЦ) – молів. В Україні вони вперше виникли в м. Києві в 2001 р. в процесі реконструкції площ і вулиць. Нині в країні функціонує майже 100 регіональних молів у 30 містах.

Торговельно-розважальні центри в менших містах розміщуються в центральній їхній частині, у середніх і великих вони переважно винесені до житлових масивів і рекреаційних зон. У своїй локалізації ТРЦ орієнтуються на наявність потужних транспортних магістралей, зручних під'їзних шляхів і близькість зупинок громадського транспорту. Деякі ТРЦ здійснюють безкоштовні перевезення відвідувачів від певних районів міст (наприклад, «Екватор» у Рівному, Полтаві, Чернівцях і Бердянську). У цілому ТРЦ в містах розміщуються в зонах зручної транспортної доступності (причому чим далі від центру міста, тим потужнішою має бути автомагістраль). У найбільших і найстаріших містах ТРЦ розміщуються переважно кільцеподібно, на деякій відстані від «ядра».

У регіональному аспекті спостерігається диференціація забезпеченості торговельно-розважальними центрами. За кількістю молів на 100 тис. жителів найбільш насиченими є Київська (у тому числі м. Київ), Дніпропетровська, Харківська, Вінницька, Чернівецька, Івано-Франківська та Миколаївська області. Найменша насиченість ТРЦ характерна для Закарпатської, Хмельницької, Херсонської, Кіровоградської областей та Автономної Республіки Крим.

Для оцінювання рівномірності розподілу за регіонами в 2000-х рр. валового

регіонального продукту, наявних доходів і витрат населення, рівня безробіття, визначеного за методологією Міжнародної

організації праці, розраховано коефіцієнти Джині (див. рисунок 1.).

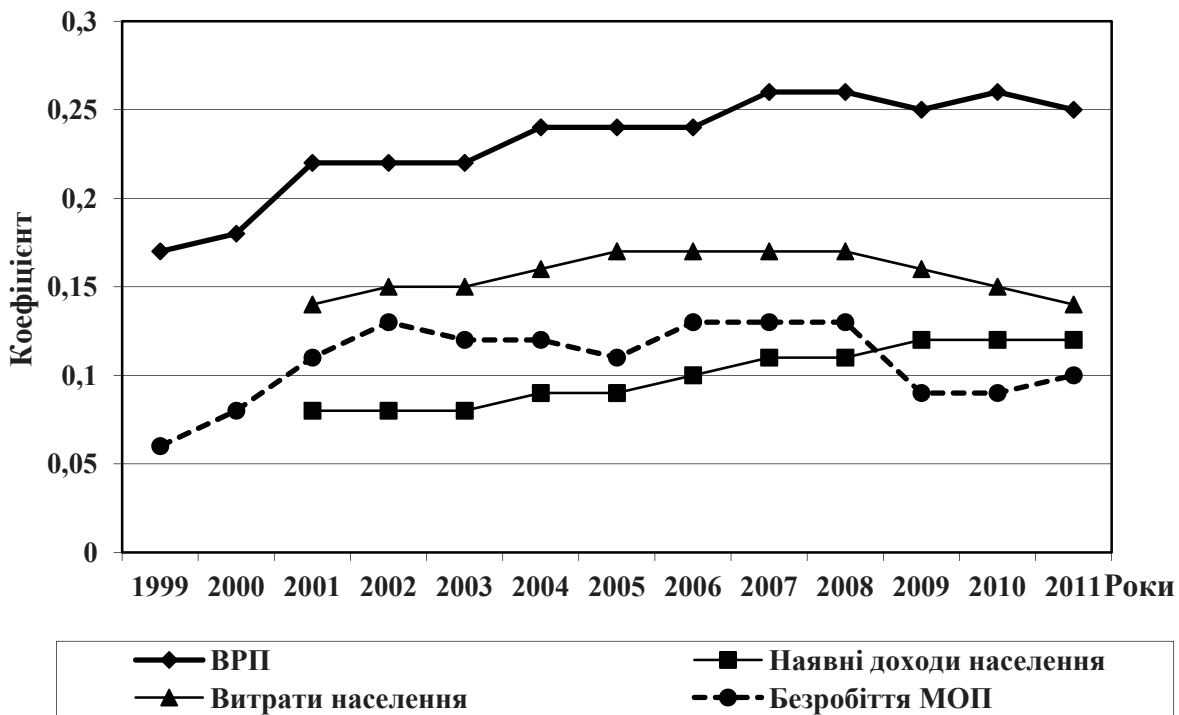

Рис. 1. Динаміка коефіцієнта Джині в Україні

Примітка: розраховано авторами за матеріалами Державної служби статистики України

Проаналізувавши їх, можна зробити висновок, що регіональна економічна нерівність в Україні не була значною (коефіцієнти Джині знаходяться в межах від 0,08 до 0,26). Можна виявити такі тенденції:

- зміни коефіцієнтів Джині для валового регіонального продукту (далі – ВРП) і наявних доходів населення свідчать про стійке зростання економічної нерівності регіонів до 2009 р. (порівняно із серединою 1990-х рр. коефіцієнт Джині для ВРП зріс удвічі) та її стабілізацію в подальші роки;

- зміни коефіцієнта Джині для витрат населення підтверджують зростання економічної поляризації регіонів до початку світової економічної кризи 2008–2009 рр. та повільне її зменшення в наступні роки;

- зміни коефіцієнта Джині для рівня безробіття не мають чіткого тренду й свідчать про зниження економічної нерівності регіонів у періоди 2002–2005 рр. та після світової економічної кризи 2008–2009 рр.

Певне посилення економічної поляризації серед регіонів України, що мало місце в 2000-х рр., зумовлювалося декількома факторами, а саме:

- 1) протягом досліджуваного періоду спостерігалось істотне зростання концентрації господарської діяльності в Дніпропетровському регіоні, переважно в господарських агломераціях Дніпропетровськ – Дніпродзержинськ та Кривий Ріг. У цей період частка регіону у виробництві валової доданої вартості країни зросла з 8,9 до 10,3%. Це сталося насамперед за-

вдяки посиленню територіальної концентрації виробництва важкої промисловості;

2) певне зростання концентрації господарської діяльності відбулося в Київській і Харківській областях. Частка цих регіонів у виробництві валової доданої вартості зросла з 20,5 до 22,5% та з 5,7 до 6,0% відповідно. Зростання концентрації господарської діяльності в цих регіонах зумовлюється переважно третинним сектором;

3) водночас протягом досліджуваного періоду відбувалося повільне зменшення концентрації господарської діяльності в старопромислових (Запорізькій і Донецькій областях) та аграрно-індустріальних (Вінницькій, Сумській, Рівненській, Чернігівській та інших областях) регіонах.

Висновки. Оптимізація просторової організації суспільства в Україні має ґрун-

туватися на формуванні збалансованої за ієрархічним принципом мережі полюсів зростання, здатної стимулювати та підтримувати соціально-економічний розвиток територіальних таксонів усіх рівнів: від локального до загальнонаціонального. При цьому важливим є посилення фактора інноваційної діяльності у формуванні полюсів соціально-економічного розвитку, особливо регіонального, міжрайонного, а в окремих випадках навіть районного рівнів. Світовий досвід показує, що процес продукування та впровадження технологічних інновацій характеризується високим пропульсивним потенціалом, який забезпечує формування не лише окремих полюсів, а й цілих ареалів розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мезенцев К.В. Урбанізовані території України: причини та наслідки трансформації у пострадянський період / К.В. Мезенцев, Н.І. Мезенцева // Соціально-географічні виклики у Східно-Центральній Європі на початку XXI століття : зб. матер. міжнар. наук. географ. конф. (м. Берегове, 29–30 березня 2012 р.) / за ред. Д.Д. Фодора. – Берегове, 2012. – Т. 1. – С. 310–317.
2. Мезенцев К.В. Регіональний розвиток: чинники нерівномірності та формування периферії / К.В. Мезенцев // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Географічні науки». – 2012. – № 9(234). – С. 20–26.
3. Мезенцева Н.І. Територіальні особливості розміщення торговельно-розважальних центрів в Україні / Н.І. Мезенцева, Т.Л. Бура // Регіон-2012: стратегія оптимального розвитку : матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25–26 жовтня 2012 р.) / за ред. В.С. Бакірова. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. – С. 39–42.
4. Підгрушний Г.П. Значення полюсів соціально-економічного розвитку у вдосконаленні територіальної організації суспільства / Г.П. Підгрушний // Український географічний журнал. – 2013. – № 4. – С. 40–47.
5. Підгрушний Г.П. Трансформаційні процеси в економіці України: галузевий та регіональний аспекти / Г.П. Підгрушний // Географічна наука і практика: виклики епохи : матер. міжнар. наук. конф., присвяченої 130-річчю географії у Львівському університеті (м. Львів, 16–18 травня 2013 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – Т. 1. – С. 195–198.